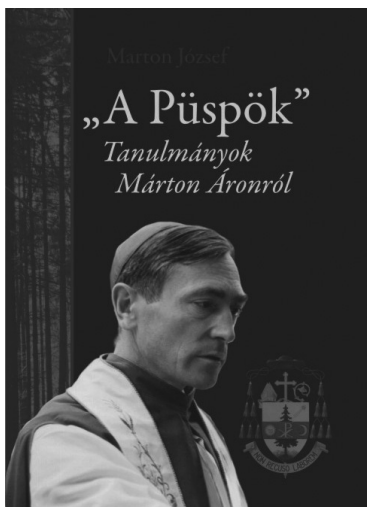

Lázár Csilla

MARTON JÓZSEF: „A PÜSPÖK.” TANULMÁNYOK MÁRTON ÁRONRÓL CÍMŰ KÖTETÉRŐL¹

A címben szereplő tanulmánykötet 2022-ben jelent meg a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadónál. A 306 oldalas könyv igényes kivitelének és borítójának köszönhetően tökéletesen alkalmas arra, hogy akár a laikusok tekintete is megakadjon rajta, e konferencia résztvevői számára azonban külleme vagy témája mellett a szerző személye miatt is kiemelt érdeklődésre tarthat számot. A kötetben található húsz tanulmányt dr. Marton József nagyprépost jegyzi, akinek

előadását ma Önök is hallhatták, és akinek másik munkáját, a háromkötetes kronológiát² mindössze néhány órája mutattuk be itt. Mindezek fényében úgy gondolom, nem szükséges hosszabban értekezni a szerző érdemeiről, néhány szó erejéig mégis megteszem, mert a kötet egyik kvalitása éppen az ő egyedülálló felkészültségéből adódik. Marton professzor gyakorlatilag a teljes Márton Áron hagyatékot ismeri – a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban található iratok mellett a Batthyaneumban őrzött iratanyagot is –, ráadásul mindezt alaposan átolvasta, rendszerezte, értelmezte, és eddig 26 kötetben, összesen több mint 5000 oldalon a püspök szinte minden fellelhető írását, beszédét, jegyzetét,

1 Jelen szöveg a 2022-es csíkszentdomokosi Márton Áron-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 Marton József (szerk.): *Márton Áron élete és munkássága. I–III. kötet.* Csíkszereda, 2020, Pro-Print Könyvkiadó.

körlevelét, hivatali és magánlevelezését is közreadta.³ Talán nem túlzás azt állítani, hogy Marton József Márton Áron püspök gondolatai között, Márton Áron püspökkel lelki dialógusban él, sőt azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a ma élő kutatók, történészek közül senki nem ismeri olyan mélységben és annyira részletekbe menően Márton Áron püspök életét, munkásságát, gondolatvilágát és kapcsolatrendszerét, mint a tárgyalt tanulmánykötet szerzője. Ez a hatalmas tudásanyag, a részleteket és összefüggéseket egyaránt megvilágító, elmélyült látásmód teszi Marton professzor könyvét újszerű, letehetetlen olvasmánnyá.

Talán épp a felsorolt jellemzők azok, amelyeknek köszönhetően *A püspök* különlegesnek tekinthető az általam ismert, Márton Áron életét és munkásságát feldolgozó kötetek sorában. Úgy vélem, az itt közölt tanulmányok nagy erőssége, hogy kiegészítik az utóbbi évtizedekben megjelent életrajzi írások, tanulmánykötetek, tanulmányok hiányosságait, helyreteszik a korábban megjelent könyvek bizonytalanságait, esetleges félreértéseit, megvilágítják a püspök működésének korábban feltáratlan részleteit, árnyalatait, ugyanakkor az eddig publikált szakirodalom számos nyitott kérdésére is választ adnak. Aki fontosnak tartja, hogy akár csak egyetlen, Márton Áron püspök életéről szóló könyvet is elolvasson, annak feltétlenül ajánlanám ezt a kötetet: ugyan nem életrajzi munka, de az érdeklődő az eddig kiadott életrajzokhoz képest is talál majd benne új és újraértelmezett történéseket; nem társadalomtörténeti értekezés, de számtalan helyen mégis új megvilágításba helyezi a közelmúlt máig kiható eseményeit (ilyen például a Batthyaneum véget nem érő kálváriája, amely Márton Áronra is – akárcsak minden őt követő katolikus püspökre – komoly terheket rótt).

A könyv másik kiemelendő erénye, hogy a szerző nem kerüli el azon konfliktusos helyzetek feltárását sem, amelyekben a püspök élete igencsak bővelkedett. Márton Áron nemcsak ideológiai ellenfeleivel, különféle hatósági szervekkel, az egyház ellenlábasaival keveredett nézeteltérésbe, hanem időnként saját munkatársaival, papjaival, híve-

3 *A Márton Áron hagyatéka* címmel megjelenő könyvsorozat első néhány kötete a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál jelent meg (az első kötet 2005-ben). A 9. kötettől a sorozatot a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó gondozza.

ivel is. Marton József minden egyes tanulmányban – így a püspök konfliktusait bemutató írásokban is – pontos, részletes feltáró és értelmező munkát végez, amely során szigorúan csak a fennmaradt forrásokra támaszkodik, és amennyiben ezt indokoltnak látja, bátran felülírja a püspök életével kapcsolatos korábbi, mások által megfogalmazott vélekedéseket, értelmezéseket is.

Ugyanilyen bátor vállalás a kötet címadása is. *A püspök* címben a hangsúly kifejezetten a határozott névelőre esik, az előszóban foglalt magyarázataból pedig azt is megtudjuk, miért: „...népének ő volt az egyetlen olyan irányítója, vezetője – s nem utolsósorban – hűséges szolgálója, aki valóban kiérdemelte »A püspök« rangot.”

Engedjék meg, hogy a továbbiakban kiemeljek néhány apró részletet a kötetből, és ha már korábban említés történt a Márton Áron-biográfiai korrekciójáról, az általam kiemelt részek is a püspök életének kronológiai rendjét, nem pedig a tanulmányok kötetbeni sorrendjét követik majd. Elsősorban olyan részletekre hívnám fel a figyelmet, amelyek – talán nem idegenül a tanulmánykötetben sok helyütt tetten érhető nemes pedagógiai célzattól – a püspök egyes, a mai olvasó számára is hasznos tanulságokkal szolgáló cselekedeteivel, intézkedéseivel, megnyilvánulásaival kapcsolatosak.

A tanulmánykötet egynegyed része (öt tanulmány) a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum égisze alatt tartott konferenciák felkérésére készült el, és talán nem túlzás kijelenteni, a hallgatóság nagy része számára máig emlékezetesek ezek az előadások. Azoknak, akik korábban nem voltak velünk – de akár azoknak is, akik tavaly hallották Marton tanár úr előadását –, feltétlenül ajánlom elolvasásra a *Márton Áron és Csíkszentdomokos* című tanulmányt, amely az egykori püspököt csíkszentdomokosi mivoltában hozza közel az olvasókhoz. A ragaszkodó fiút, aki az édesanyja képét az íróasztalán őrzi, és bízik az ő síron túli, anyai „imádságos támogatásában”: „nehéz ügyekben Tőle szoktam tanácsot és bátorítást kérni” – írja Márton Áron Lukács Mansvét OFM ferences atya hagyatékában fellelt egyik levelében. (43. o.) (A tanulmányok megírásakor a szerző nemcsak a Gyulafehérvári Érsekség Levéltárában és a Batthyaneumban fellelhető Márton Áron-hagyatékot dolgozta fel, hanem a püspök számos kortársának hagyatékát is, emellett pedig tucatnyi jelenkortörténeti szakmunkát is felhasznált.)

Egy másik tanulmány (*75 éve szentelték püspökké Márton Áront*) a Domokosról alig kikerülő, még fiatal Márton Áron által megélt traumákba enged betekintést: „...hadba kellett vonulnia. ...nem hősködésből vagy nemzetieskedésből indult a harctérre. A háború gondolatát sohasem fogadta el. (...) A haza védelmében viszont a végsőkéig kitartott, szolgálatot vállalt a Székely Hadosztályban is, ennek okán 1919. április 26-án (...) a brassói Fellegvárba internálták.” Így lett a „háborús traumáktól szenvedő fiatalember” a „...céltalanul bolyongó falusi legények” egyike (27–28. o.). Márton Áron Mailáth Gusztáv Károly püspökkel folytatott levelezéséből tárta fel a szerző azt a korábban nem ismert vagy elhallgatott tényt is, hogy a háború után Márton Áron is – akárcsak számos kortársa – „kedélybetegségtől” szenvedett, és „a depresszióból 1922. év folyamán gyógyult ki a kolozsvári orvosi kezelést követően.” (46. o.)

A *Márton Áron emberi arcai* című tanulmányból további figyelemreméltó információkat tudunk meg az egykori püspök fiatal éveiről. Egyebek mellett a fentebb említett lelki válság újabb részleteiről szerezhetünk tudomást, illetve nyomon követhetjük azt is, hogyan vezeti ki „Mailáth püspök szelidsége és jósága” Márton Áront a lelki krízisből (107. o.). A papnevelő intézet korabeli irataiban annak is nyoma maradt, hogy Márton Áron már fiatal papnövendékként meglehetősen szigorú igényességgel viszonyult kortársaihoz: „Rendes, megbízható, de társai iránt veszekedő”, írja róla a prefektusa. Pappá szentelése után egy, a püspökének írt levelében saját személyéhez is meglehetősen kritikusan viszonyul: „képzettségemet, ill. az ismereteimet egy hittanár számára hiányosnak találom (...) s nem tudom azt sem, hogy magaviseletem nem túl komoly-e kissé.” (107. o.)

Hosszas püspöki szolgálata felől visszanézve Márton Áron rövid papi működése szép ívű és töretlen pályának tűnhet, azonban e kötet több tanulmányából (*Márton Áron emberi arcai*, *Márton Áron az eszmék harcának keresztútjában*, *Egy erdélyi magyar püspök a huszadik századból*) közelről megismerhetjük ennek a pályának számos buktatóját, a sohasem teljesült külföldi tanulmányút vágyát, a szűkös anyagi körülményeket, melyek között mindvégig – már pályája kezdetétől – élt, erőfeszítéseit a román nyelv megtanulására, kétszeri kinevezését egyetemi hitszónoknak (egyszer kénytelen volt lemondani a megbíza-

tásról, ugyanis nem volt hol laknia Kolozsváron), a baloldali fiatalokkal folytatott viták során elszenvedett „vereségeket”. A buktatók számbavevétele főként azért tanulságos, mert ezek az akadályok nem elkedvetlenítették, hanem még nagyobb erőfeszítésekre sarkallták a fiatal papot. Például azt követően, hogy a „balos fiatalok” gyűléseiről „hosszú orral” távozni kényszerült, Karl Marx és a keresztény szociológia párhuzamos tanulmányozásába, összevetésébe kezdett, e munka során pedig kiemelt figyelmet szentelt XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* című enciklikájának, melyet ő és barátai fordítottak le és ismertettek először magyar nyelven. A nehézségek sorában a következő a Szent Mihály egyházközség élére való helyettes plébánosi kinevezés volt, amit az adott körülmények között semmiképp nem lehetett előléptetésnek tekinteni. A 100 milliós teherrel nyomorított plébániát csödközeli állapotban bízták rá, a helyzetet pedig tovább súlyosbította, hogy a korábbi plébános kétes kapcsolatai, akiknek a plébánia adóperei eladdig meglehetősen jól jövedelmeztek, minden módon igyekeztek keresztbe tenni a fiatal papnak.

A komoly anyagi kihívások megoldásán túl (vagy ezeknek köszönhetően) az egykori püspök számára Kolozsvár jelentette papi pályája csúcsát; a *75 éve szentelték püspökké Márton Áront* című tanulmányban erről (is) olvashatunk. Tulajdonképpen kijelenthetjük, Márton Áron papi egyénisége, stílusa itt forrott ki igazán. A korai beszédeiben még barokkos, zsúfolt, a hagyományos szónoki szabályokhoz mereven ragaszkodó fiatal „a kolozsvári közösség igényessége, az egyetemisták elvárásai, a városi eseményeken való reprezentálásai önképzésre ösztönözték”. „Rendszeresen képezte magát – így a szöveg –, sokat és sokféle témájú könyvet olvasott. A Szentírás, valamint a teológiai tartalmú könyvek mellett filozófiai, szociológiai, biológiai is pszichológiai műveket is szívesen forgatott.” (32. o.)

A *Márton Áron püspökségének első éve* című tanulmány (először 2019-ben, Csíkszentdomokoson hangzott el előadásként) számos új adatot hoz az első, meghatározó püspöki évből. A püspök későbbi szellemi-ideológiai harcai árnyékában kevesebbet beszélünk azokról az anyagi természetű nehézségekről, amelyekkel Márton Áronnak és az egyházmegyének folyamatosan szembe kellett néznie. Pedig nemcsak a kolozsvári Szent Mihály egyházközséget „kapta” csödközeli állapot-

ban, de 1938-ban a gyulafehérvári püspökség is „zilált anyagi helyzetben” volt, olyannyira, hogy a püspök létfenntartása érdekében „a Szentszék úgy határozott, hogy a Szent Mihály-plébánia javadalmát [Márton Áron] – három évig – még püspökként is élvezhesse”. (71. o.) A jelen gazdasági válságban nem érdektelen olvasni azokról a sikeres stratégiákról sem, amelyeket Márton Áron az egyházmegye maradék anyagi javainak védelmére alkalmazott. (72. o.)

A felsoroltak mellett – vagy ezek fölött – belelátunk a lelkipásztori munka „sűrűjébe”, illetve mindazokba a feladatokba, amelyekkel Márton Áronnak foglalkoznia kellett. Ilyenek voltak a lelkigyakorlatok, a papnevelés, a katolikus iskolák sorsa – ezen belül a ferencrendi nővérek által működtetett, Erdélyben egyetlen magyar nyelvű tanítónőképző nehézségei –, az ellentartás a már ekkor erős politikai nyomásnak (ebben az időszakban már királyi diktatúra van Romániában), a vallási egyesületek működésének biztosítása, körlevelek, bérmutak szervezése, a szerzetesrendek működésének figyelemmel követése. És mindezekre még ránehezedett a fokozódó nacionalizmus és a közelgő háború a légvédelmi intézkedésekkel, a zsidók megkeresztelését korlátozó, kényszerből kiadott, „Sajnálatos...” kezdetű rendelettel, a kisebbségekkel szembeni, egyre erősödő diszkriminatív eljárásokkal, a papoknál tartott házkutatásokkal, a hadbírószági tárgyalásokkal. Végül 1939. szeptember 1-jén kitört a világháború, amely eseményhez egy hónappal később egy személyes tragédia is társult: október 26-án meghalt Márton Áron édesanyja, mire fia „még aznap hazautazott Csíkszentdomosra”. (85. o.)

Amint a kötet több tanulmányából is kiderül, püspöki beiktatását követően Márton Áron számára már nem adatott meg, hogy egy hosszabb, igazán békés időszakot megélhessen. 1940 közepén még „csak” a csíkszépvízi hívek igazságtalan (és nagyon hamar elcsituló) ellenségeskedését kellett eltűrnie (*Márton Áron emberi arcai*, 119. o.), de nemsokára sokkal nagyobb gondok jöttek. Ilyennek bizonyult például a második bécsi döntés is. „Az egyházmegye 900 éves történetében először fordul elő, hogy területileg kettészakadt.” „Körültekintő döntések és határozott cselekedetek” sora következett, „felelősen és alázattal, józanul és határozottan”. A szerző hosszan sorolja a „menni vagy maradni” dilemmából, s főként a „maradni!” döntésből adódó

számtalan nehézséget. Érdeemes néhány szót ejtenünk azokról a „mentőakciókról” is, amelyeket a püspök kezdeményez vagy nagyban támogat, és amelyeket a *Márton Áron küzdelme Dél-Erdélyben a 2. bécsi döntés után* című tanulmányból ismerhetünk meg részletesen. Hogy csak néhányat említsünk a püspök megsokasodott feladatai közül: a maradó híveket minden módon támogatni, a papokat, egyházi tanítókat maradásra bírni, az igazságtalan adózási és politikai szabályozás ellen határozottan felszólalni, az egyházi intézményekben kulturális feladatokat is átvállalni, a lelkipásztori munkát fokozni, a hívekért áldozatot és többletmunkát vállalni, az üldözöttek jogos panaszait beadványokban és a különféle bizottságok előtt ismertetni, az üldözött papok érdekében felszólalni, „kérem, méltóztassék a vádat vele szemben ejteni, és a vizsgálatot ellenem beindítani” (95. o.), ha kell, perköltségeket is törleszteni, az iskolákat mind kinyitni „annyi növendékkel, amennyien vannak” (97. o.), tankönyvek és magyar nyelvű sajtótermékek nyomtatására nyomdát vásárolni, ennek jövedelméből szegény diákoknak ösztöndíjat adni, a nemzetszocializmus nyomásának ellenállni, a Batthyaneumot védeni, a munkatáborokat látogatni, segélyakciókat szervezni, ahányszor az igazság és igazságosság megköveteli, határozottan tiltakozni.

Pályája kezdetétől kereste, meghallgatta és értékelte Márton Áron püspök azokat a szakembereket, akik őt az egyházmegye vezetésében támogatni tudták. A Gyárfás Elemérrel való kapcsolatát feltáró tanulmány szépen rávilágít az igazi nagy egyéniségek önzetlenségére, támogató, a nézeteltéréseket is építő módon kezelő, mélységes tiszteltről és alázatról tanúskodó viszonyára. Gyárfás Elemér fogalmazza meg az ígéretet, amit a püspök maga is bevált mindazokkal szemben, akiknek a szakértelmét igénybe veszi: „igyekezni fogunk hiúságaink és önzéseink leküzdésével s erőinknek az egyetértésben való megsokszorozásával segíteni az értünk végzendő nehéz munkában.” (58. o.)

A kötet tanulmányai között kiemelten fontosnak tartom a *Márton Áron kiszabadulása* című írást. Feltétlen érdemes elolvasásra, mert megcáfol néhány korábban napvilágot látott, de dokumentumokkal nem igazolható feltételezést, mint például hogy nyugati vagy vatikáni közbenjárásra engedték volna szabadon az életfogytiglani kényszermunkára ítélt püspököt, vagy hogy valamiféle „megegyezés” jött volna létre közötté és

a hatalom között. Marton József tanulmánya precízen, részletesen, alaposan dokumentálva – többek között a püspöknek ebből az időszakból származó, ceruzával írt jegyzeteit elemezve –, ám mégis olvasmányosan rekonstruálja a püspök szabadon bocsátásának körülményeit.

A *2. Vatikáni Zsinat és a Római Katolikus Egyház Erdélyben*, illetve *A 2. Vatikáni Zsinat kihatásai Erdélyben az Oltáriszentség tiszteletére Márton Áron püspöksége idején* című tanulmányokban az idősödő püspök döntéshelyzeteibe kapunk betekintést. Itt csak egyetlen dilemmára hívnám fel a figyelmet, mégpedig arra, hogy milyen körülmények tették lehetetlenné, hogy a püspök kiutazzon Rómába, bár a 2. Vatikáni Zsinat mind a négy ülészakára meghívást kapott. Ha kéri, vélhetően engedélyezték volna a kiutazást, amint azonban a tanulmány meggyőzően levezeti, a püspök – igen helyesen – úgy döntött, hogy jelenlétével nem demonstrálja a csak papíron létező romániai vallásszabadságot, és nem vállalja annak kockázatát sem, hogy esetleg örökre „kirekesszék” az országból. Ugyan csak lélekben lehetett jelen a zsinaton, de a zsinat tanításait magáévé téve, intézkedéseit végrehajtva azon fáradozott, hogy „igazi zsinati hangulatot teremtsen az egyházmegyében.” (174. o.)

Szintén a kötet tanulmányaiból ismerjük meg részletesen a kései, 1970-es és 1971-es római utak körülményeit: „amikor 1970-ben az egyházi ügyek rendezésére és 1971-ben a püspöki szinódusra kiutazhatott Rómába – mind a két alkalommal kísérő nélkül ment, hogy visszatérte után az állambiztonsági szervek senkit ne gyötörhessenek”. (75 éve szentelték püspökké Márton Áront, 37. o.). Egy másik, Mindszenty József és Márton Áron kapcsolatát elemző írásból azt is megtudjuk – újabb példaként Márton Áron megfontoltságára –, hogy 1971 októberében Mindszenty József bíboros és Márton Áron püspök két héten át egyszerre tartózkodott Rómában, a két egyházfő azonban mégsem találkozott egymással. Márton Áron ekkor kérte először VI. Pál pápától a püspöki hivatala alóli felmentését, illetve ekkor kért segédpüspököt maga mellé. „Márton Áron – ismerve a szocialista állambiztonsági szervek országhatárokon átnyúló módszereit és eszközeit – úgy ítélte meg, hogy egy esetleges Mindszenty-találkozóval a segédpüspöki kérdés megoldását kockáztathatja. (75 éve szentelték püspökké Márton Áront, 38. o.)

A kötet tartalmaz néhány tematikus konferenciára vagy tematikus kötethez készült érdekes tanulmányt is, amelyeket még nem említettünk. A *Márton Áron püspök küzdelme a Batthyaneumért* mindenki számára érdekes lehet, aki esetleg nem pontosan érti, milyen előzményei voltak annak az elhúzódó pernek, ami ma is zajlik a román állam és a Gyulafehérvári Egyházmegye között, de említhetnénk a *Márton Áron és az erdélyi ferencesek*, illetve *Márton Áron püspök a kultúra szolgálatában*, vagy *Márton Áron és a teológiai képzés* című tanulmányokat is, amelyek szintén méltán tarthatnak számot a nagyközönség érdeklődésére.

A hely szelleme miatt – illetve azért is, hogy újból felhívjam rá a csíkszentdomokosiak figyelmét – megemlíteném, hogy pusztán helytörténeti érdeklődésből is érdemes az említett szövegeket olvasgatni. Ebből a kötetből derült fény például arra is, hogy a püspök nem is csak egy, de két kehelyt is ajándékozott a falunak – egyet 1957-ben, Szent Julianna ünnepén Sánta Antal segédlelkész közvetítésével, „jó szüleim emlékére”, egyet pedig 1971-ben. Az utóbbiról tudnunk kell, hogy egy VI. Pál pápától a 2. Vatikáni Zsinat alkalmából kapott kehelyről van szó. Ez utóbbi kehellyel együtt adományozott egy „fehér, Mária-képes miseruhát” is az egyházközségnek; ez ma a csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeumban látható. (51–52. o.)

Bár nincs lehetőség bővebben kitérni rá, mindazok figyelmébe ajánlanám a *Márton Áron és Csíkszentdomokos* című tanulmányt, akiket településünk helytörténete érdekel. E tanulmányban a szerző az állambiztonsági szervek azon megfélemlítő, elnyomó akcióit tekinti át, amelyeket kifejezettem a püspök szülőfaluja ellen kezdeményeztek, és amelyek következménye a Domokoson szolgálatot teljesítő tehetséges papok, a püspök bizalmasainak szabadságvesztése, megalázása, üldözése lett.

Mielőtt e könyvismertető végére érnek, egy könnyedebb, a mai konferencia helyszínével kapcsolatos kedves momentumot idéznék fel. A huszadik század első évtizedeiben Boga István volt Csíkszentdomokos plébánosa, ő azonban a második világháború utáni menekülésből már nem térhetett vissza Erdélybe. Az imént említett tanulmányból tudjuk, hogy tárgyi hagyatékát Márton Áron püspök vásárolta meg az örökösöktől a csíkszentdomokosi plébánia részére. Azt gyanítom,

hogy azok a székek, amelyeket Csiby László plébános úr tavaly a csíkszentdomokosi Márton Áron Zarándokközpontnak ajándékozott, talán éppen ebből a hagyatékból kerültek hozzánk. Hacsak nem tévedek, Önök közül néhányan ma is azokon a székeken ülnek, amelyeket Márton Áron vásárolt a plébánia számára.

Végezetül pedig hadd ajánljak még a figyelmükbe egy mindeddig nem említett tanulmányt. A *Márton Áron miseintenciós füzete* című szövegről van szó, amelyről bártan kijelenthetem: talán soha egyetlen ilyen jellegű munka sem engedett bennünket ennyire közel a püspök személyéhez. Ebből az írásból ugyanis megtudjuk, kik voltak a legfontosabbak a püspök számára, kik azok, akikért szentmisét ajánlott fel, akikért imádkozott. Ezen a meglehetősen bensőséges listán természetesen vannak meglepetések is. Legyen most itt elég annyit elárulnom, hogy a püspök leggyakrabban a hívekért (pro populo) imádkozott. (202. o.) Vagyis mindannyiunkért.

A csorda